

AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE

FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Praha, 2022

Tomáš Vobořil

AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE
FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA

Fotografie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

(De)kolonizace Podkarpatské Rusi

Tomáš Vobořil

Vedoucí práce: Tereza Stejskalová
Oponent práce:
Datum obhajoby:
Přidělovaný akademický titul: BcA.

Praha, 2022

ACADEMY OF PERFORMING ARTS IN PRAGUE

FILM AND TV SCHOOL

Photography

BACHELOR'S THESIS

(De)colonization of the Subcarpathian Rus

Tomáš Vobořil

Thesis advisor: Tereza Stejskalová

Examiner:

Date of thesis defense:

Academic title granted: BcA

Prague, 2022

P r o h l á š e n í

Prohlašuji, že jsem **bakalářskou** práci na téma (De)kolonizace Podkarpatské Rusi

vypracoval samostatně pod odborným vedením vedoucího práce a s použitím uvedené literatury a pramenů.

Praha, dne

Podpis

Upozornění

Využití a společenské uplatnění výsledků diplomové práce, nebo jakékoliv nakládání s nimi je možné pouze na základě licenční smlouvy tj. souhlasu autora a AMU v Praze.

Poděkování

Tímto bych chtěl vyjádřit díky Robinu Pěničkovi z Antropologického ústavu v Brně, který mi poskytl digitalizovaný fotografický archiv Vojtěcha Suka, svojí rodině za poskytnutí rodinného fotografického archivu pradědečka a v neposlední řadě svým spolužákům za podnětné diskuze.

Tuto práci bych rád věnoval dědečkovi Josefovi Krajsovi.

České země v rámci státního útvaru Rakouska-Uherska ani během své nezávislosti nikdy neměly vlastní kolonie a proces dekolonizace se tak u nás podobně jako v ostatních státech středoevropského kontextu může zdát příliš vzdálený. Pro Česko podobně jako jiné marginálně koloniální státy je charakteristickým jevem přehlížení skutečného zapojení zemí do globálního kolonialismu či jejich profitování z něj. Zástupci Podkarpatské Rusi byli sice připojení území k Československé republice nakloněni, motivy, které doprovázely tuto civilizační misi, ale mají bezpochyby koloniální charakter.

Tato práce se věnuje exotizaci Podkarpatské Rusi a uplatňování nadvlády koloniálního charakteru v meziválečném období skrze československou fotografii. Zaměřím se přitom na fotografie českého antropologa Vojtěcha Suka, který v meziválečném období na Podkarpatské Rusi pořizoval fotografie a obličejové odlitky za účelem antropologického výzkumu místního obyvatelstva. Jeho fotografie je možné číst jako nástroj státní biopolitiky a vědy, protože vytváří formu mechanické objektivity. Kromě toho popisují, jak se koloniální charakter československé politiky projektoval do běžného života, skrze analýzu rodinných fotografií mého pradědy, který zde působil jako zaměstnanec československé pojišťovny. Práce se snaží o pochopení specifik „československého kolonialismu“ a dekolonizaci fotografického obrazu Podkarpatské Rusi.

The Czech lands never had their own colonies within the Austro-Hungarian Monarchy, not even during their independence, and the process of decolonization may seem too distant in our country, as in other Central European countries. For the Czech Republic, like other marginally colonial states, the overlooking of the countries' actual involvement in or profiting from global colonialism is a characteristic phenomenon. While the representatives of Subcarpathian Rus were in favour of connecting the territory with the Czechoslovak Republic, the motives that accompanied this mission could be seen as colonial.

This thesis examines the exoticization of Subcarpathian Rus and the strategy of colonial domination in the interwar period through Czechoslovak photography. In doing so, I will focus on the photographs of the Czech anthropologist Vojtěch Suk, who took photographs and face casts in Subcarpathian Rus during the interwar period in order to conduct anthropological research on the local population. His photographs can be read as an instrument of state biopolitics and science, as they create a form of mechanical objectivity. In addition, I describe how the colonial character of Czechoslovak politics was projected into everyday life through an analysis of family photographs of my great-grandfather, who worked there as an employee of a Czechoslovak insurance company. The thesis seeks to understand the specifics of "Czechoslovak colonialism" and to decolonize the photographic image of Subcarpathian Rus.

Obsah

Úvod	10
1. „Od Jasiny do Aše republika je naše.“	13
1.1. Československý Orient.....	13
1.2. Československý kolonialismus	15
2. Fotografie nástrojem kolonialismu	17
2.1. Kolonizovat rodinou.....	18
2.2. Biopolitika péče.....	23
2.3. Koloniální sny Vojtěcha Suka.....	23
2.3.1. Smrt sádrových odlitků.....	26
2.3.2. Fotografie Vojtěcha Suka	27
Závěr.....	30

Úvod

Když jsem v roce 2019 poprvé vycestoval na území bývalé Podkarpatské Rusi (dnes Zakarpatská oblast Ukrajina), mým hlavním cílem bylo navštívit město Chust, ve kterém vyrůstal do svých dvanácti let můj nedávno zemřelý dědeček. Jeho rodiče původem z Uherského Brodu se na Podkarpatskou Rus přestěhovali krátce po jejím připojení k Československé republice, protože zde pradědeček dostal místo zaměstnance československé pojišťovny. Rodina v roce 1927 zakoupila stavební parcelu v plánované československé kolonii v Chustu, a roku 1928 se sem nastěhovala do nově postaveného typizovaného domu. Území po odpojení od Československé republiky rodina opustila 30. dubna 1939, přičemž zde zanechala prakticky všechno bez naděje na odškodnění.

Pochyboval jsem, jestli dům najdeme, jestli ještě stojí na svém místě. Orientovali jsme se sice podle adresy, ale ta se ukázala jako chybná, přesto se nám dům nakonec podařilo najít. Ukrajinec Ivan, který v domě bydlí se svojí ženou více jak třicet let, nás potom, co jsem mu vysvětlil situaci, pozval dovnitř, a nakonec nás nechal i přespat. Propojení s Českem je zde cítit na každém kroku skrze modernistickou architekturu administrativních budov, typizované domy postavené československou vládou v meziválečném období, literární odkaz Ivana Olbrachta, který se stal hlavním turistickým lákadlem do karpatské vesnice Koločava nebo skrze to, že velká část místních obyvatel někdy ve svém životě pracovala v Česku nebo Československu. Období dvaceti let, kdy byla Podkarpatská Rus součástí Československa, vytváří pocit, že Zakarpatská oblast je stále tak trochu i naše. Podobné motivace vedli i mě k první cestě na Ukrajinu, ale během cesty jsem si čím dál víc uvědomoval svoji vlastní privilegovanost a bylo mi trapně. Uvědomoval jsem si, že sám podléhám fascinaci exotikou a zaostalostí země, kterou automaticky porovnávám se svojí zkušeností ze střední a západní Evropy. Během cesty jsem si vedl fotografický deník, který z dnešního pohledu má orientalistický charakter. Objevují se zde motivy charakteristické pro reprezentaci Podkarpatské Rusi jako koně pasoucí se na poloninách, horské salaše, oborohy, pravoslavné chrámy a jiné odlišnosti, které jako první zaujaly moji pozornost. Odlišnost je fetiš turismu, kterému jsem během cesty podlehl. Myslím, že nic nevystihuje tuto situaci lépe než fotografie, kterou zachytila moje bývalá přítelkyně ve chvíli, kdy jsem komponoval dokonalý obraz Podkarpatské Rusi. Přikládám pro porovnání obě fotografie.

Fotografie z okolí Koločavy, 2019, vlastní archiv

Civilizační mise, kterou na Zakarpatí započala československá vláda v roce 1919 krátce po jejím připojení, souvisela především s budováním infrastruktury, škol, administrativy, a rozvojem vzdělávacího systému nebo zdravotní péče. Československá vláda sice od počátku přislíbila oblasti její autonomii, ale prakticky byla země po celou dobu řízena administrativou většinově sestavenou z českých a slovenských úředníků, což bylo opodstatňováno nevzdělaností místního rusínského obyvatelstva a politickou nepohodlností obyvatelstva promaďarského.¹ Území Podkarpatské Rusi se tak na krátkou dobu stalo prostorem pro realizaci československých koloniálních imaginací a snů.²

Diskuze okolo specificky „československého kolonialismu“ je spjatá především s popisem zapojení českých zemí do globálního kolonialismu a profitování z něj a formách koloniální imaginace.³ Označení „československý kolonialismus“ je nutné brát s rezervou i ve spojitosti s obdobím Podkarpatské Rusi. Termín *kolonialismus* se v rámci postkoloniálních studií používá především historicky k popisu dobývání, obsazování a systematické administrativní kontrole (institucionální struktury vládnutí, právní aparát, vojenská nadvláda) území v Asii, Africe, Jižní Americe, Kanadě a Austrálii evropskými koloniálními mocnostmi v 19. století.⁴ Tato forma koloniální nadvlády byla uplatňována násilím a většinou také podrobením původního obyvatelstva. Kolonialismus vytvářel binární rozlišení mezi evropskou vyspělou civilizací a zaostalými, primitivními národy, které legitimizovalo koloniální násilí. Mluvit o působení československé vlády na Podkarpatské Rusi přímo jako o kolonialismu se tak zdá jako příliš

¹ Jan Rychlík, Magdaléna Rychlíková, *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918-1946*, Praha: Vyšehrad, 2016, str. 50, 179–180.

² Filip Herza, *Český kolonialismus? Historické dědictví a současné výzvy* (nepublikováno)

³ Markéta Křížová, Koloniální sny českých vlastenců. *Vesmír* 99, 2020, č. 10. Dostupné z: <<https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2020/cislo-10/koloniální-sny-ceskych-vlastencu.html>> [vyšlo 2. 10. 2020; cit. 20. 3. 2022]

⁴ Pramod K. Nayar, *Postcolonial Studies Dictionary*. West Sussex: John Wiley & Sons, 2015, s. 29–30.

silné tvrzení, byť nadřazenost Čechoslováků, forma vládnutí a metody antropologického výzkumu výrazně připomínají koloniální principy uplatňované v zámoří.

Na rozdíl od historicky definovaného kolonialismu, pojem kolonialita, který poprvé popsal v roce 1989 Aníbal Quijano v eseji *Coloniality and Modernity/Rationality*, definuje převládající vliv sociální dominance eurocentrické formy racionality a modernity i po konci kolonialismu.⁵ Přestože politický kolonialismus skončil dovršením nezávislosti bývalých kolonií, koloniální struktury moci vytvářející specifickou formu sociální diskriminace (rasové, etnické, antropologické, národní) přetrvaly. Počátek koloniality, jak ji popisuje Quijano, je spjatý s nástupem evropské modernity, eurocentrickým rozvržením moci a diskriminací neevropského světa.⁶ Reakcí na tyto přetrvávající formy nadvlády je dekolonialita, která na rozdíl od dekolonialismu, jenž je definován spíše historicky jako proces vyrovnávání se s kolonialismem,⁷ se soustředí na kritickou analýzu modernity a vznik moderních forem násilí, které zosobňuje kolonialita.⁸

V práci nejprve popíšu specifika „československého kolonialismu“ v kontextu globální koloniální politiky a československé koloniální sny. V návaznosti na teoretickou fotografii a vizuální kulturu Ariellu Aïsha Azoulay se zaměřím na dekoloniální kritiku fotografií Podkarpatské Rusi a pokusím se tak popsat, jak se „koloniální“ charakter československé civilizační mise projevil v konstrukci jejího fotografického obrazu.⁹ Podle Azoulay je fotografie výsledkem a nástrojem modernismu a tedy replikuje modernistický eurocentrismus, který historicky vedl ke kolonialismu a přetrvává do současnosti skrze kolonialitu.

Zaměřím se detailně na fotografický archiv českého antropologa Vojtěcha Suka, který v meziválečném období podnikl několik výprav na Podkarpatskou Rus za účelem antropologického výzkumu místního obyvatelstva. Suk fotografie používal jako vědecký nástroj, je možné je tak číst jako příklad mechanické objektivity, jak popisují funkci vědeckých obrazů Daston a Galison,¹⁰ která měla legitimovat československou politiku. Kromě toho se věnuji fotografiím mého pradědy z rodinného archivu, které koloniální charakter československé politiky vyjevují také, ale většinou na pozadí šťastných chvil běžného rodinného života. Tento typ fotografií mě zajímá především z toho důvodu, že na nich je vidět,

⁵ Aníbal Quijano, *Coloniality and Modernity/Rationality*. Cultural Studies Vol. 21, Nos. 2–3 March/May 2007, pp. 168–178.

⁶ Tamtéž, 171–172.

⁷ Pramod K. Nayar, *Postcolonial Studies Dictionary*. West Sussex: John Wiley & Sons, 2015, s. 45–47.

⁸ Madina Tlostanova, *Can the Post-Soviet Think? On Coloniality of Knowledge, External Imperial and Double Colonial Difference*. Intersections: East European Journal of Society and Politics, 1 (2): 39–40.

⁹ Ariella Aïsha Azoulay, *Potential History: Unlearning Imperialism*. London: Verso, 2019.

¹⁰ Lorraine Daston, Peter Galison, *Objectivity*, New York: Zone books, 2007, s. 115.

jak se oficiální politika, představa nadřazenosti a exotizace místních obyvatel a kraje dostala do všech forem života na Podkarpatské Rusi.

1. „Od Jasiny do Aše republika je naše.“¹¹

Kraj „kde se v tlejícím soumraku pralesů rodí prameny a umírají prastaré javory“, kraj kde „žije ještě starý Bůh země, který objímá hory a údolí, hraje si s medvědy v houštinách, laská se s kravkami uprchlými od stád a miluje troubení pastýřů, svolávajících večer dobytek.“¹² Kraj, který byl v meziválečném období v letech 1918-1938 jako součást Československé republiky oficiálně pojmenován Podkarpatská Rus, budil v období první republiky ale i poté horlivý zájem spisovatelů, filmařů, fotografů, antropologů a běžných turistů pro svoji panenskou krajinu, bájně lesy, lidovou kulturu, prostotu a pohostinnost místních obyvatel. Území Podkarpatské Rusi (územně skoro identické s dnešní Zakarpatskou oblastí Ukrajiny), které tvořilo do konce 1. světové války součást Uher, bylo připojeno k nově vzniklému státnímu útvaru Československé republiky na základě mezinárodní smlouvy mezi Československem a dohodovými mocnostmi podepsané v Saint Germainen-Laye 10. září 1919 (tzv. malá saint-germainská smlouva).¹³ Ve smlouvě se Československo zavazovalo dodržet nejširší možnou autonomii nového území, stanovovalo vznik vlastního zákonodárného sněmu, který měl zajišťovat územní správu a měl být sestaven „pokud možno“ z úředníků rusínského obyvatelstva. Smlouva také zaručovala spravedlivé zastoupení Rusínů v Národním shromáždění Republiky československé a stanovovala funkci guvernéra území voleného prezidentem republiky. Navzdory přiznané autonomie oblasti umožňovaly nejasnosti, mezery a neúplná artikulace některých bodů smlouvy československé straně po celých dvacet let prosazovat na území a ve správě Podkarpatské Rusi své zájmy.¹⁴

1.1. Československý Orient

Teoretikové postkoloniálních studií v návaznosti na Edwarda Saida označují pojmem orientalismus popis a způsob poznávání neevropského světa, především Asie z pozice Evropanů, kteří tímto popisem legitimizují evropskou koloniální agresi a násilnou civilizační misi. Said chápe orientalismus jako diskurz, skrze který Západ vládne Orientu tím, že ho interpretuje, strukturuje a popisuje.¹⁵ Důležité je také to, že rozděluje na civilizovanou západní

¹¹ Meziválečný československý patriotický slogan.

¹² Ivan Olbracht, *Nikola Šuhaj loupežník*, Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955, s. 9–10.

¹³ Jan Rychlík, Magdaléna Rychlíková, *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918-1946*, Praha: Vyšehrad, 2016, str. 49–50.

¹⁴ Tamtéž, s. 50.

¹⁵ Edward Said, *Orientalismus*, Praha: Paseka, 2008, s. 12.

společnost, která je nadřazená té orientální, zaostalé a vytváří představu o „Jiném“, která nás přesvědčuje o naší nadřazenosti.¹⁶ Instrukce zaměřené na výzkum Orientu tyto mocenské vztahy vytváří a posilují, z toho důvodu je tolik důležitá jejich dekolonizace. Byť pojem orientalismu byl původně spojen s evropským zobrazováním Asie, především Blízkého východu, od devadesátých let minulého století dochází v rámci postkoloniálních studií k reflexi uplatňování orientalistických kategorií evropskými intelektuály, cestovateli a publicisty na periferní oblasti Evropy. Rozdělování na „vyspělý Západ“ a „zaostalý Východ“ je běžné v celé Evropě ale i v rámci samotných států. V rámci Československa docházelo k tomuto rozlišování především v orientalistickém popisu nově získaného území Podkarpatské Rusi v československém tisku, jak si všímá historik a sociolog Stanislav Holubec.¹⁷

Podkarpatská Rus byla většinou Čechoslováků považována za exotickou, zaostalou a tajemnou oblast, jak je zřejmé i z prvních stránek románu *Nikola Šuhaj loupežník* Ivana Olbrachta, z něhož cituji v úvodu kapitoly. V československém tisku bylo nové území často označováno jako „československý Orient“, „československá Bosna“ (kvůli představě o zaostalosti) či přirovnáváno k zemím Blízkého východu nebo Afriky.¹⁸ Konfrontace nově vzniklého československého státu s výrazně zaostalým a kulturně odlišným prostorem Podkarpatské Rusi, projevy orientalismu a civilizační mise, jejímž prostřednictvím chtěla československá vláda dosáhnout rozvoje celého kraje a vzdělanosti místního obyvatelstva, je možné vnímat jako svým způsobem koloniální projekt.¹⁹ Současní čeští antropologové, sociologové a etnologové si všímají, že motivace, které předcházely připojení Podkarpatské Rusi k Československu a rozvojové aktivity realizované na tomto území, nesou charakteristické rysy kolonialismu se specifiky koloniálně marginálního státu ve středoevropském kontextu.²⁰ Kritická analýza tohoto období navazuje na snahy o dekolonizaci myšlení ve specifických podmínkách českých

¹⁶ Pavel Doboš, *Orientalismus: západní koloniální koncepce nezápadních oblastí*. Encyklopedie migrace. Dostupné z: <<https://www.encyclopediaofmigration.org/orientalismus-zapadni-kolonialni-koncepce-nezapadnich-oblasti/>> [cit. 17. 4. 2022]

¹⁷ Stanislav Holubec, Mezi slovanskou vzájemností a orientalismem: České zobrazování Podkarpatské Rusi a jejich obyvatel v publicistice dvacátých let minulého století. *Současné dějiny* 23, 2016, č. 1.

¹⁸ Tamtéž, s. 533–536.

¹⁹ Filip Herza, *Český kolonialismus? Historické dědictví a současné výzvy* (nepublikováno)

²⁰ V českém kontextu se koloniálními aktivitám československé vlády na Podkarpatské Rusi v poslední době intenzivně věnuje především historik a sociolog Stanislav Holubec. Stanislav Holubec, Mezi slovanskou vzájemností a orientalismem: České zobrazování Podkarpatské Rusi a jejich obyvatel v publicistice dvacátých let minulého století. *Současné dějiny* 23, 2016, č. 1, s. 529–562.

Období Podkarpatské Rusi jako specifickému koloniálnímu projektu se z pohledu antropologie věnuje především Filip Herza. Filip Herza, Colonial Exceptionalism: Post-colonial Scholarship and Race in Czech and Slovak Historiography. *Slovak Ethnology/Slovenský národopis*, 68 (2): 175–187. Nebo v dosud nepublikovaném textu pro katalog Bienále Ve věci umění: Filip Herza, *Český kolonialismus? Historické dědictví a současné výzvy* (nepublikováno). K tématu reprezentace Podkarpatské Rusi v československém tisku a fotografii v poslední době vzniklo velké množství bakalářských a diplomových prací, ale jejich autoři prakticky nereflktují koloniální perspektivu celého období, proto zde práce až na výjimky nezmiňuji.

zemí, které nikdy nebyly přímo zapojené do globálního kolonialismu, ale přesto z něj ekonomicky a kulturně profitovaly. Když Pavel Barša v roce 2020 ve svém textu pro *Artalk Revue* vymezil „nulový stupeň dekolonizace“ jako stav postsocialistických států, který nastal s pádem železné opony a s přeorientováním těchto států na Západ, otevřel tím palčivou otázku, jak by měla vůbec taková dekolonizace v českém kontextu vypadat.²¹ Jak Barša píše: „Tím, že se nám podařilo zaujmout vytoužené místo mezi někdejšími kolonizátory, ztratili jsme alibi kolonizovaných.“²² Dekolonizace myšlení v českém (respektive československém) kontextu souvisí především s reinterpetací československých dějin v kontextu dějin globálního kolonialismu a přiznáním byť marginální role, kterou Češi v celé koloniální expanzi hráli, jak zdůrazňuje Filip Herza.²³ Nejde přitom jen o navrácení nakradených předmětů, které se skví v záři reflektorů etnografických muzeí, ale tento proces se týká především přiznání vlastních koloniálních snů a přehodnocení dějin a vztahů k neevropským kulturám.

Dekoloniální čtení období existence Podkarpatské Rusi v tomto duchu vyvrací spasitelskou úlohu Čechoslováků při záchraně zaostalého rusínského národa a odhaluje její koloniální motivace a projevy.

1.2. Československý kolonialismus

Ve středoevropském kontextu a státech, které nikdy nebyly přímými kolonizátory, může celá problematika kolonialismu a dekolonizace působit příliš vzdáleně, jako něco, co se nás nikdy netýkalo. Jak píše profesorka Markéta Křížová, v Česku a potažmo v ostatních státech středoevropského kontextu stále převládá názor, že neneseme vinu za stinné stránky kolonialismu, protože naši předkové se neobohacovali na kolonizovaných národech ani neprolévali jejich krev.²⁴ Vztah středoevropských států ke kolonialismu je založený na přesvědčení, že státy, které neměly své vlastní kolonie, se na kolonialismu nepodílely a tak ani nemusí procházet procesem dekolonizace. To však nemění nic na tom, že tyto státy včetně českých zemích přesto byly vtaženy do „systému ekonomických a kulturních transferů“,²⁵ prostřednictvím čeho se u nás například rozvíjelo tkalcovství využívající bavlnu z amerických otrokářských plantáží. Nadvláda koloniálních velmocí také umožňovala rozvoj československé

²¹ Pavel Barša: Nulový stupeň dekolonizace. *Artalk*. Dostupné z: <<https://artalk.cz/2020/01/20/nulovy-stupen-dekolonizace/>> [vyšlo 20. 1. 2020; cit. 20. 3. 2022]

²² Tamtéž.

²³ Filip Herza, Colonial Exceptionalism: Post-colonial Scholarship and Race in Czech and Slovak Historiography. *Slovak Ethnology/Slovenský národopis*, 68 (2): 175–187.

²⁴ Markéta Křížová, Koloniální sny českých vlastenců. *Vesmír* 99, 2020, č. 10. Dostupné z: <<https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2020/cislo-10/koloniální-sny-ceskych-vlastencu.html>> [vyšlo 2. 10. 2020; cit. 20. 3. 2022]

²⁵ Tamtéž.

antropologie a realizaci dobrodružných a koloniálních cest českých cestovatelů do zámoří. Podle Markéty Křížové měl zájem o zámořské objevy a etnografické přehlídky u států, které nebyly přímými kolonizátory, dokonce národně obrozenecký význam.²⁶ Velkolepost etnografických výstav a věhlas československých cestovatelů společně s budováním etnografických sbírek mělo v českém kontextu posilovat národní uvědomělost a prosazovat právo na státní nezávislost na rakouské monarchii.²⁷

Filip Herza specifika českého, respektive československého kolonialismu spojuje s termínem *koloniální komplicita*²⁸, kterým označuje participaci marginálně koloniálních států s ideologií nadvlády Evropy nad zámořskými koloniemi a z toho plynoucí nepřímou odpovědnost za vykořisťování původního obyvatelstva a přírodních zdrojů.²⁹ Země, které neměly své vlastní kolonie a stály na semi-periferii evropské modernity, vytvářely specifickou podobu kolonialismu i z toho důvodu, že samy sebe považovaly za kolonizované, jako tomu bylo u nás pod rakouskou nadvládou v rámci Rakouska-Uherska a později Sovětského svazu. Nejlépe dle Herzy vystihuje československý kontext termín *koloniální excepcionalismus*, který definuje paradox zapojení zemí do globálního kolonialismu a současně jeho popírání.³⁰ *Koloniální excepcionalismus* v českém kontextu vedl k přesvědčení, že skrze vlastní národní porobu rakouskou monarchií máme větší pochopení pro osud kolonizovaných národů a byli bychom tedy schopní uskutečnit humánnější koloniální expanzi. Představa „demokratického kolonialismu“ byla součástí koloniálních snů českých cestovatelů, figurovala v poválečných veřejných diskuzích o možném získání bývalých německých kolonií (nejčastěji se zmiňovalo západoafrické Togo), ale doprovázela i civilizační misi v Podkarpatské Rusi.³¹ Přesvědčení o spasitelské roli československé expanze je zřejmé i z projevu tehdejšího ministra zahraničí Edvarda Beneše při své návštěvě Podkarpatské Rusi v roce 1921. „Pro Československo je to především otázka jeho státní a národní hrdosti a cti: mírová konference svěřila mu osud

²⁶ Markéta Křížová, Koloniální sny českých vlastenců. *Vesmír* 99, 2020, č. 10. Dostupné z: <<https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2020/cislo-10/koloniální-sny-ceskych-vlastencu.html>> [vyšlo 2. 10. 2020; cit. 20. 3. 2022]

²⁷ Více o etnografických přehlídkách píše Filip Herza ve své dizertační práci: Filip Herza, *Imagine jinakosti: Pražské přehlídky lidských kuriozit v 19. a 20. století*, Praha 2020.

²⁸ Termín se používá pro popis role koloniálně marginálních států jako jsou Švýcarsko, skandinávské země či země střední Evropy v globálním kolonialismu. Ulla Vuorela, Colonial Complicity: The 'Postcolonial' in a Nordic Context. In: Suvi Keskinen, Salla Tuori, Sara Inri and Diana Mulinari (eds.) *Complying With Colonialism*. Farnham: Ashgate, 2009, s. 19-32.

²⁹ Filip Herza, *Český kolonialismus? Historické dědictví a současné výzvy*, s. 1. (nepublikováno)

³⁰ Koloniální excepcionalismus nebo také colonial amnesia jsou pojmy, které začaly být využívány k popisu specifík kolonialismu zemí Severní Evropy, jež se liší od toho československého. Termíny ale označují především souběžné procesy popírání a participace na globálním kolonialismu, jež jsou v obou kontextech podobné. Purtschert, P., Fischer-Tiné, H., *Colonial Switzerland: Rethinking Colonialism from the Margins*, London: Palgrave Macmillan, 2015.

³¹ Filip Herza, *Český kolonialismus? Historické dědictví a současné výzvy*, s. 6. (nepublikováno)

podkarpatoruského lidu, aby jeho národní existenci zachránilo, kulturně a sociálně jej zdvihlo a k lepšímu životu připravilo.“³²

2. Fotografie nástrojem kolonialismu

V rámci globálního kolonialismu se lidé a předměty stali objektem zkoumání, studia, konzervace a kontroly prostřednictvím disciplinárního systému, koloniálních institucí a jejich zaměstnanců. Vytržení nakradených předmětů z původního kontextu je vnímáno jako něco samozřejmého, jak píše v knize *Potenciální historie: Odnaučení imperialismu* Ariella Aïsha Azoulay.³³ Proces násilné migrace lidí a předmětů a jejich vytržení vysvětluje na funkci fotografické závěrky jako vynálezu imperiálních států, který zosobňuje praktiky imperialistické expanze. Politická ontologie fotografie, kterou autorka rozvádí i ve svých předchozích knihách, reinterpretuje dějiny fotografie tím, že fotografii chápe jako nástroj, skrze který byly uplatňovány zájmy imperiálních mocností.

Fotografická závěrka abstrahuje a rámuje velmi malé množství informací, které podléhá zájmu a ideologickému pohledu jejich autora. Fotografie není nikdy neutrální, protože je určována dominujícím diskurzem nehledě na práva a zájmy těch, kteří jsou dokumentováni.³⁴ Odnaučit se dosavadní historii fotografie je možné jedině skrze kritiku imperiálních zájmů, které předcházely jejímu vynálezu.

Informace, které se neobjevují v samotném fotografickém obrazu, Azoulay nazývá *skrytá fotografická data*. Fotografická závěrka rozděluje čas mezi to, co situaci předcházelo, a co jí následovalo, rozděluje mezi tím, kdo nebo co je před objektivem a kdo za ním. V procesu odnaučování imperialistické moci fotografie jsou z toho důvodu více než samotné výjevy důležitější informace, které nejsou přímo zobrazené, a podmínky, které vznik fotografií vůbec umožnily.

Fotografie v rukách československých etnografů, profesionálů a amatérů jsou důležitým dokladem o uplatňování koloniální moci. V realizaci koloniálního projektu na Podkarpatské Rusi měly nezanedbatelnou roli, protože přibližovaly nové území republiky všem československým občanům, poskytovaly základ pro antropologický a etnografický výzkum, ale vznikaly také jako běžná součást rodinného života nebo za účelem rozvoje turismu.³⁵ Cílem této práce není poskytnout vyčerpávající popis jedné historické etapy tohoto kraje nebo

³² Edward Beneš, *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*. Praha: Česká expedice, 1996. s. 31.

³³ Ariella Aïsha Azoulay, *Potential History: Unlearning Imperialism*. London: Verso, 2019, s. 1–2.

³⁴ Tamtéž, s. 4.

³⁵ Více o vztahu systematické dokumentace krajiny a rozvoje turismu na území celé Československé republiky viz Lucie Česálková, *Zeměměřič s kinoaparát: Role vizuálních médií v utváření povědomí o zeměpisných poměrech v Československu 30. let 20. století*. *Illuminace* 23, 2010, č. 4 (80), s. 5–19.

vyjmenovat všechny československé fotografy, kteří zde působili,³⁶ ale objasnit ideologický rámec, který předchází vzniku samotných fotografií. V tomto duchu je pak možné číst i současné amatérské fotografie Čechů a Slováků z cest na Podkarpatskou Rus jako svým způsobem pokračování tohoto koloniálního vztahu.

2.1. Kolonizovat rodinou

Amatérská fotografie z Podkarpatské Rusi představuje důležitý záznam soužití československým administrativních pracovníků, učitelů, turistů a vojáků s místními obyvateli. Pod amatérskou fotografií mám na mysli fotografii pořizovanou neprofesionály, která se často náměty podobá fotografii reportážní nebo etnografické. Amatérská fotografie ale zahrnuje také fotografie cestovatelské a především rodinné fotografie československých přistěhovalců. Rodinné fotografie z Podkarpatské Rusi jsou jako projev československého kolonialismus symptomatické, protože jejich koloniální charakter není přiznaný, ale vzniká samovolně konfrontací s odlišnou kulturou a projevuje se na pozadí běžných výjevů z rodinného života, jako jsou rodinné a přechodové rituály (svatby, křtiny, narozeniny, promoce), fáze dětského vývoje (narození, první kroky, první den ve škole) nebo společné výlety.³⁷

Rodinná fotografie je především sociální praxí, jak ji definuje Pierre Bourdieu, která je praktikovaná pod vnějším tlakem rodinné ideologie na dokumentování a upevňování rodinného celku.³⁸ Alexandra Schneider píše o rodinném filmu, který funguje stejně jako rodinná fotografie, že: „[...] rodina z rodinného filmu teprve vzniká. Film produkuje rodinu jako mediální konstrukt, jako atrakci, kterou lze konzumovat v rodinném kruhu, a filmová praxe tvoří důležitý rituál každodenního rodinného života“.³⁹ Mimo svůj původní kontext ale rodinné fotografie slouží jako důležitý historický záznam, protože se skrze ně vyjevuje paralelní dějinný narativ. Vzrůstající zájem o marginalizovanou rodinnou fotografii souvisí s obratem pozornosti k dějinám každodennosti, jež inicioval počátek důslednější archivace tohoto druhu fotografie a filmu a také jejich druhotné využití v rámci stříhových dokumentů a historických výstav.⁴⁰

³⁶ O kompletní přehled československých fotografů působících na Podkarpatské Rusi se v poslední době pokoušelo více bakalářských a diplomových prací, ale žádná z nich si nevšímá koloniálního aspektu fotografií. Nejprovedenější z těchto prací od Pavlína Martinů mi posloužila jako důležitý přehled všech významných československých fotografů působících na Podkarpatské Rusi. Pavlína, Martinů, *Podkarpatská Rus ve fotografii*. Bakalářská práce, Filozofická fakulta, Masarykova universita, Brno, 2010. Dostupné z: <<https://is.muni.cz/th/12b5e/>> [cit. 8. 4. 2022]

³⁷ Hana Rezková, *Budoucí rodiny v minulém čase: Strategie využití rodinného filmu v dokumentárních filmech*. Diplomová práce, KFS FF UK. Praha, 2012, s. 69.

³⁸ Pierre Bourdieu, *Photography: A Middle-Brow Art*. Cambridge: Polity Press, 1990.

³⁹ Alexandra Schneiderová, Performance v rodinném filmu. *Illuminace* 16, 2004, č. 3 (55), s. 70.

⁴⁰ Více o potenciálu rodinných filmů a fotografií viz Hana Rezková, *Budoucí rodiny v minulém čase: Strategie využití rodinného filmu v dokumentárních filmech*. Diplomová práce, KFS FF UK. Praha, 2012.

Žádný souborný archiv amatérských fotografií z období Podkarpatské Rusi zatím nevznikl, protože tyto fotografie jsou většinou součástí osobních rodinných sbírek a archivů. Vycházím tak v této kapitole výhradně ze studia fotografického archivu mého dědečka, který se narodil v roce 1926 ve Velkém Bočkově a vyrůstal v Chustu. Z podstaty rodinné fotografie předpokládám, že tento selektivní vzorek může charakterizovat některé hlavní znaky československé rodinné fotografie na Podkarpatské Rusi a její implicitní orientalizující perspektivu.

Na devadesáti jedna fotografiích, které jsou všechny z doby, kdy rodina bydlela na Podkarpatské Rusi, se opakují výjevy běžného života charakteristické pro rodinnou fotografii (oslava Vánoc, společné stolování, výlety s přáteli, fotografie dětí), objevují se zde ale i výjevy připomínající spíše fotografii etnografickou (návštěva ministra zahraničí Edvarda Beneše, Huculové v krojích, tradiční splavování dřeva po řece, dřevěná náboženská architektura, záclony s huculskými vzory), v archivu se nachází také tři fotografie zachycující záplavy v Chustu roku 1933.

Mezi fotografiemi s etnografickým zaměřením vynikají ty, na kterých se kromě fotografovaných výjevů objevují i členové rodiny. Smyslem těchto fotografií bylo vytvářet vzpomínky na společné výlety a umožnit tak rituály paměťové praxe v rodinném kruhu. Z pohledu rodinné ideologie je fotografie dřevěného kostelíka s členem rodiny cennější než fotografie samotné architektury, protože lépe iniciuje proces rozvzpomínání, a tedy lépe utváří rodinu jako celek. Tento typ fotografií je zároveň přímým důkazem o návštěvě místa a svým způsobem dobyvatelskou kořistí. Z dekoloniální perspektivy je symptomatická fotografie, na které můj praděd pózuje se svojí motorkou vedle Hucula oblečeného v lidovém kroji. V tomto případě se nejedná čistě o etnografický záznam místního lidového kroje, ale ústředním motivem se stává srovnávání odlišných kultur. Koloniální charakter fotografie je zvýrazněný postavou mého praděda, který se vedle Hucula ukazuje jako referenční rámec odlišnosti. Tato fotografie především zachycuje pozici Čechoslováka na Podkarpatské Rusi, která má od role turistu blíž k pozici kolonizátora. Střetávají se zde odlišná etnika, moderní čas s časem mytickým, modernismus reprezentovaný fotoaparátem s tradicí lidového kroje. Můj praděd v roli turistu, jak ji popisuje Zygmunt Bauman,⁴¹ zde manifestuje svoji cizost a uvrhá Hucula do sociální role a performance své vlastní etnické příslušnosti. Rozvojem turismu se tak naplňuje proces sebekolonizace, při kterém by Rusíni a jiná etnika měli ideálně sami sebe uvidět jako zaostalé

⁴¹ Zygmunt Bauman, *Úvahy o postmoderní době*. Praha: SLON, 2002, s. 49–53.

a začít toužit po zapojení do dění vyspělého regionu, třeba skrze to, že svoji etnickou odlišnost začnou využívat jako komoditu cestovního ruchu.⁴²

Etnická komodifikaci se objevuje i v jednom z nejznámějších československých hraných filmů natáčených na Podkarpatské Rusi, *Marijce nevěrnici* z roku 1934. Film režíroval Vladislav Vančura podle námětu Ivana Olbrachta, který se ve filmu dokonce objevuje ve vedlejší roli českého turistu. Filmová postava Ivana Olbrachta zosobňuje koloniální kulturní nadřazenost československých fotografů a turistů na Podkarpatské Rusi a orientalismus celého filmu, když v úvodu vytahuje hned po příjezdu do vesnice fotoaparát, aby bez optání vyfotografoval Marijku v lidovém kroji a vyčetl židům, že ve vesnici není hospoda. Když potom ke konci filmu místní žid zabaví chalupu hlavní postavy Petro Birchaka kvůli dluhům, aby zde otevřel hospodu (Turistadům), objevuje se postava Ivana Olbrachta znovu, chválí jejich práci, protože naplnili jeho očekávání a objednává si pivo a cigarety. Z původně obytného domu se stává dům pro turisty podobně jako z běžných Rusínů a představitelů jiných etnik se stávají herci svého etnika. Příčinnou neštěstí hlavních postav a vraždy Marijčinna milence tak není její nevěra, ale československý kolonialismus, který ve filmu zosobňuje postava Ivana Olbrachta. Film by se měl spíš jmenovat *Marijka, oběť kolonialismu*.

Návštěva Edvarda Beneše, nedatováno, rodinný archiv

⁴² Alexander Kiossev, *Metafora sebekolonizace*. Atlas transformace.

Dostupné z: <<http://www.monumenttotransformation.org/atlas-transformace/html/s/sebekolonizace/metafora-sebekolonizace.html>> [cit. 19.4.2022]

Povodně v Chustu, 9. 7. 1933, rodinný archiv

Splavování dřeva, nedatováno, rodinný archiv

Pradědeček s Huculem, nedatováno, rodinný archiv

Před odjezdem z Chustu, 1939, rodinný archiv

2.2. Biopolitika péče

Specifickým druhem československé fotografie na Podkarpátí je etnografická fotografie, jejímž cílem bylo především mapovat nové území za účelem etnografického výzkumu místního obyvatelstva. Etnografie využívala fotografii jako nástroj vědeckého poznání a nezabývala se v té době příliš jejími etickými či ideologickými limity. Nejvýznamnější etnografické výzkumy, které na území Podkarpatské Rusi v meziválečném období prováděl přední československý antropolog a profesor Vojtěch Suk, jsou jednoznačně příkladem uplatňování mocenské koloniální autority. Suk se ve svém výzkumu na Podkarpatské Rusi zabýval především výzkumem izolovaných lidských skupin, „jejichž rasová specifika nebyla tolik narušena procesem míšení.“⁴³ Věnoval se sociální hygieně a souvislostmi mezi rasovými charakteristikami a zdravotním stavem.⁴⁴ Poskytoval běžným lidem nedostupnou zdravotní péči výměnou za svolení s odběrem krevních vzorků a pořízením sádrových obličejových odlitků a fotografií, čímž zneužíval svoji lékařskou autoritu. Jeho výzkumy lze chápat jako formu státní biopolitiky na pozadí československé eugeniky, sociální hygieny a antropologie.⁴⁵ Biopolitiku chápu v návaznosti na Michela Foucaulta jako formu „pozitivní“ moci uplatňované skrze vědu a především medicínu k ochraně života lidí.⁴⁶ Důrazem na souvislosti mezi čistotou, sociální hygienou a vyspělostí Suk obhajoval mocenské praktiky československé civilizační mise v zájmu pomoci „zaostalému“ obyvatelstvu. Byť Vojtěch Suk byl otevřeným kritikem rasismu a sám publikoval několik článků, ve kterých se vymezoval vůči nacistické rasové ideologii, v rámci svého vlastního výzkumu přesto využíval strategie hierarchizace lidských skupin, termíny jako „primitivita“ nebo „biologická a mentální zdatnost“. Paradoxem je i to, že jeho expedice na Podkarpatskou Rus a metody výzkumu přímo navazovaly na zkušenosti z předchozích výzkumných projektů v koloniálním zámorí.

2.3. Koloniální sny Vojtěcha Suka

Český antropolog, doktor, cestovatel a spisovatel Vojtěch Suk pocházel z pražské česko-německé rodiny a na rozdíl od starší československé generace antropologů, kterou zosobňoval především jeho učitel a zakladatel pražského antropologického ústavu Jindřich Matiegka, chápal antropologii jako komplexní biologickou vědu, která má propojovat přírodovědné poznání

⁴³ Filip Herza, *Ne/rovnocennost evropských plemen a cesty k autoritativním formám vládnutí: Matiegka, Malý a Suk v meziválečných diskusích o rasách, národech a eugenice*, s. 13. (nepublikováno)

⁴⁴ V dnešní době se koncept míšení mezi rasami nepoužívá, protože samotný koncept rasy je dekonstruován. Tamtéž.

⁴⁵ Tamtéž, s. 15.

⁴⁶ Michel Foucault, *Dějiny sexuality I.: Vůle k vědění*, Praha: Herrmann & synové, 1999.

s etnografickým výzkumem.⁴⁷ Studium přírodovědných oborů absolvoval na filozofické fakultě v Curychu, kde se také přihlásil jako dobrovolný asistent do Anatomického ústavu lékařské fakulty na základě přesvědčení, že pro antropologickou práci je důležitá i výborná znalost medicíny.⁴⁸ Po návratu do Prahy se stal asistentem profesora Jindřicha Matiegky na nově vzniklém pražském Antropologickém ústavu. Krátce na to absolvoval první velkou etnografickou expedici do Afriky jako asistent Aleše Hrdličky pro antropologickou Panamsko-kalifornskou výstavu organizovanou roku 1915 v San Diegu, při které si osvojil Hrdličkovu techniku odlévání obličejových masek a práci s etnografickou fotografií.⁴⁹ Po absolvování studia medicíny v Praze zakládá nový Antropologický ústav na Přírodovědné fakultě Masarykovy univerzity v Brně, který se způsobem výuky liší od toho pražského. V novém přístupu k výuce antropologie, snaže publikovat texty především cizojazyčně a v celkové orientaci do zahraničí se Suk rozchází s přístupem svého učitele Jindřicha Matiegky, který ho i na základě osobních nesrovnalostí po svém odchodu do důchodu nejmenoval svým nástupcem do čela pražského Antropologického ústavu, jak všichni čekali. Oba vědci se kvůli tomu dostali do osobních rozepří a soudních sporů, Suk se uzavřel do *splendid isolation*, jak svou osobní a profesní situaci označuje ve svém deníku, dále působí jako vedoucí Antropologického ústavu v Brně, stává se děkanem Přírodovědné fakulty a distancuje se od kolegů v Praze.⁵⁰

První cestu na Podkarpatskou Rus podniká Suk i se svým bratrem v roce 1920 s cílem mapovat izolované lidské skupiny v karpatských vesnicích, především se věnuje antropologii a demografii Huculů a židovského obyvatelstva. Usazuje se i s asistenty na několik týdnů v Jasině, hlavním centru huculských Rusínů, kde získává všechnen antropologický materiál, provádí antropometrická měření, která potom v publikované zprávě *Příspěvky k antropologii podkarpatských Huculů* srovnává s jinými etniky.⁵¹ Cílem první výpravy bylo především stanovit hranice huculské oblasti a podat zprávu o dosud neprobádaném obyvatelstvu.⁵² Na Podkarpatskou Rus se v meziválečném období vrací ještě několikrát studovat specifika čtyř skupin Rusínů: Bojků, Lemků, Huculů, Blyachů a populaci židovských, romských a německých usedlíků. Během svých výprav zde používal stejné techniky jako na svých předchozích cestách,

⁴⁷ Filip Herza, *Ne/rovnocennost evropských plemen a cesty k autoritativním formám vládnutí: Matiegka, Malý a Suk v meziválečných diskusích o rasách, národech a eugenice*, s. 10–11. (nepublikováno)

⁴⁸ Z toho důvodu po válce absolvuje v Praze řádné studium medicíny. Radka Pilařová, *Vojtěch Suk: Život a dílo v kontextu české a světové antropologie*, disertační práce, Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2005, s. 47.

⁴⁹ Tamtéž, s. 53–54.

⁵⁰ Radka Pilařová, *Vojtěch Suk: Život a dílo v kontextu české a světové antropologie*. Disertační práce, Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2005, s. 101.

⁵¹ Vojtěch Suk, *Příspěvky k antropologii podkarpatských Huculů*. In: *Národopisný věstník Československý*, ročník 15. Praha: Společnost Národopisného musea Československého, 1922.

⁵² Tamtéž, s. 33–34.

ale kromě klasického antropometrického měření (výška, délka a šířka hlavy, délka a šířka obličeje, délka a šířka nosu, typ nosu, pigmentace a stav chrupu) se věnuje i více lékařskému a sociálnímu výzkumu (odběry krve, měření krevního tlaku, původ rodičů, počet dětí v rodinách, počet potratů a zemřelých dětí nebo stupeň vzdělání a zaměstnání).⁵³ Po celou dobu výprav pořizuje sádrové odlitky a fotografie se zřetelem na různé typy lidských skupin a patologií. Důležitým výsledkem jeho cest na Podkarpatskou Rus byly především práce věnované výskytu strumy a kretenismu u izolovaných skupin vlivem nedostatku jódu a nevyvážené stravy.⁵⁴ V archivu Antropologického ústavu v Brně se nachází velké množství fotografií a odlitků místních obyvatel, které dokládají pozorovaná onemocnění.⁵⁵

Na základě měření a výzkumu dochází Suk k přesvědčení o nesmyslnosti dělení na rasy, protože dle jeho výsledků jsou všichni potomky jedné původní populace. Vysvětloval tím běžný výskyt negroidních nebo mongoloidních obličejových rysů v Evropě a právě na Podkarpatské Rusi. V souvislosti s tím sádrové odlitky z Podkarpatské Rusi, které vykazovaly negroidní rysy, barvil do tmavohněda a ty s asijskými rysy žlutohnědě.⁵⁶ Výsledky pozorování shrnuje Suk takto: „[...] celý typ obličeje závisí na kombinaci komplexu hereditárních⁵⁷ faktorů pro pigmentaci a komplexu hereditárních faktorů pro morfologický typ obličeje. Jen jsou-li oba komplexy skombinovány, máme úplnou varietu, tedy typ ustálený čili plémě. A takových není velké množství. Za to neustálených typů, různým způsobem skombinovatelných jest množství velké, ale tu pak nemáme práva mluvit o plemenech“⁵⁸ Tyto úvahy paradoxně kontrastují s tím, že sám rozlišoval různé lidské skupiny na Podkarpatské Rusi podle jejich vyspělosti. Obecně zdravější zástupce Huculů, kteří se vyznačovali vysokou postavou, dinárskými obličejí a tmavou pigmentací považoval za vyspělejší na rozdíl od obyvatelstva na západě a ve středu Karpat typického výraznou negramotností a „nižším kulturním stavem“.⁵⁹

⁵³ Radka Pilařová, *Vojtěch Suk: Život a dílo v kontextu české a světové antropologie*, disertační práce, Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2005, s. 208.

⁵⁴ Tamtéž, s. 209.

⁵⁵ V této práci vycházím ze studia digitalizované části fotografického archivu, který je přílohou bakalářské práce Jany Tomkové se svolením vedoucího Archivu Antropologického ústavu v Brně Robina Pěničky. Jana Tomková, *Podkarpatská Rus očima antropologa*. Bakalářská práce, Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity, Brno, 2019. Dostupné z: <<https://is.muni.cz/th/nm12x/>> [cit. 17.4.2022]

⁵⁶ Radka Pilařová, *Vojtěch Suk: Život a dílo v kontextu české a světové antropologie*, disertační práce, Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2005, s. 208–210.

⁵⁷ Tamtéž, s. 209.

⁵⁸ Rozuměj *dědičných*.

⁵⁹ Vojtěch Suk, *Anthropologie Podkarpatské Rusi s některými poznámkami o lidských plemenech vůbec a metodách serologických*. Brno: Spisy přírodovědecké fakulty MU v Brně, č. 150, 1932, s. 13–14.

⁵⁹ Tamtéž, s. 14.

Obličejové masky z Podkarpatské Rusi, autor: Vojtěch Suk, Archiv Antropologického ústavu Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně

2.3.1. Smrt sádrových odlitků

Antropologické vědění, jak píše Filip Herza, se stává základem autoritativního a technokratického modelu vlády.⁶⁰ Vědecká a lékařská autorita v duchu biopolitiky opravňuje vědce uskutečňovat výzkum případně i proti vůli zkoumaných subjektů, pokud by to bylo nutné pro ochranu jejich zdraví a vyšší princip. V článku *Fotografování pro účely antropologické*, který se věnuje významu a cílům fotografie v antropologické práci, se Vojtěch Suk vyjadřuje i k etickým otázkám fotografování: „Mírností, někdy i vtipem, nikdy ne prudkostí lehce přimějeme i nejbáznějšího ke klidnému postoji. Po případě vypomůžeme si i tím, že na oko fotografujeme někoho ze svých společníků.“⁶¹ Kýženého materiálu by měl tedy vědec dosáhnout ve jménu vědy jakýmkoliv způsobem, byť by měl k tomu využít i lsti. Symptomatické pro vědecký přístup k člověku je i Sukovo konstatování, že antropometrické měření živých lidí skýtá některá úskalí, která u mrtvol nenastávají: „[...] na těle živém jest často velmi obtížno zjistit některý pevný bod tak, aby osobní chyba nepřesahovala dovolené meze; proto k zjištění proporcí u mrtvol používá se velmi výhodně zabodnutých jehel, jež pak přesně označují základní body.“⁶² Medicínský odosobněný pohled na člověka jako hmotu, shluk kostí, svalů, tkání, nervů a žil, který je spojen do celistvého lidského stroje může být návodný i k pochopení koloniálního charakteru antropologického výzkumu a fotografie.

⁶⁰ Filip Herza, *Ne/rovnocennost evropských plemen a cesty k autoritativním formám vládnutí: Matiegka, Malý a Suk v meziválečných diskusích o rasách, národech a eugenice*, s. 11. (nepublikováno)

⁶¹ Vojtěch Suk, *Fotografování pro účely antropologické*. Národopisný věstník československý 17, 1924, s. 139.

⁶² Tamtéž.

Metoda pořizování sádrových obličejových odlitků, kterou Vojtěch Suk využíval v rámci výzkumu na Podkarpatské Rusi, byla ke konci devatenáctého a v první polovině dvacátého století běžnou technikou antropologického výzkumu, která umožňovala pozdější antropometrické měření obličejových rysů a veřejnou prezentaci bez resistance analyzovaného subjektu.⁶³ Odléváním masky antropolog zkoumaného člověka doslova umlčel, protože mu ústa a celý obličej překryl tekutou sádrou. Metoda sádrových odlitků je ještě dokonalejším nástrojem mechanické objektivity než fotografická závěrka, protože na rozdíl od fotografie zachycuje zkoumané subjekty v identickém měřítku, je skutečným indexem. S negativním fotografickým procesem má přitom hodně společného. Masky, kterou antropolog vytvořil přímo na obličejí dotýčného, fungovala jako negativ, ze kterého následně bylo možné odlít libovolné množství pozitivních masek. Teprve až pozitivní masky se staly objekty měření, artefakty vystavovanými v etnografických muzeích či učebními pomůckami, které měly trénovat rozlišovací schopnosti ostatních antropologů.⁶⁴ Proces odlévání masek vymezuje nerovný koloniální vztah a odlitky samotné jsou materializací koloniální moci. Nejsou jen přímým otiskem obličeje, ale usvědčujícím otiskem prstů samotného antropologa. Sádrové odlitky se v devatenáctém a na počátku dvacátého století využívaly hojně mimo antropologickou práci také k vyhotovování posmrtných masek. Mrtvé tělo, jak zmiňuje i Suk, je pro důkladnou vědeckou práci vhodnější než živé. Odlévání masek zkoumaných jedinců tak můžeme chápat jako formu jejich usmrcení. Fotografie a sádrové odlitky nepřekonávají smrt a nebalzamují čas, jak v to doufal ve víře ve větší realismus André Bazin,⁶⁵ ale balzamují a legitimizují koloniální moc tím, že jsou uchovávány a vystavovány jako umělecké objekty.

2.3.2. Fotografie Vojtěcha Suka

Vojtěch Suk v textu *Fotografování pro účely antropologické* varuje před neobjektivností fotografie a stanovuje několik pravidel, která mají pomoci jejímu lepšímu využití pro antropologické účely.⁶⁶ Zdůrazňuje, že fotografie nejsou vhodné jako nástroj antropometrického měření, ale mohou posloužit jako záznam podoby osob a předmětů samotných způsobem, který měření a popis neumožňují. Rozlišuje zde mezi fotografií etnografickou a antropologickou v tom, že úkolem etnografické fotografie podle něj je zachycovat „všechny výjevy z denního i společenského života dotýčného národu, okolí, v němž

⁶³ Fenneke Sysling, *Faces from the Netherlands Indies*. *Revue d'histoire des sciences humaines*, 27, 2015, 89-107. Dostupné z: <<https://doi.org/10.4000/rhsh.2595>> [cit. 16. 4. 2022]

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ André Bazin, *Ontologie fotografického obrazu*. In: Karel Císař (ed.) *Co je to fotografie?* Praha: Herrmann & synové, 2004.

⁶⁶ Vojtěch Suk, *Fotografování pro účely antropologické*. *Národopisný věstník československý* 17, 1924, s. 139.

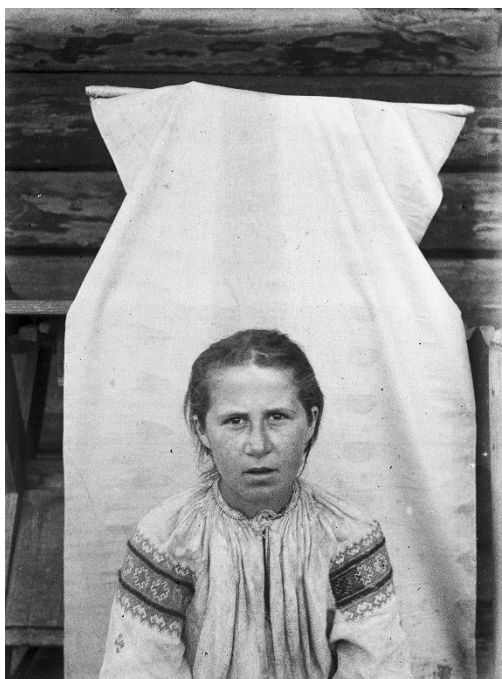
žije, tedy domácí zvířata, pole, luka, i celou ostatní přírodu živoucí, výplody jeho činnosti atd.“⁶⁷ Pro antropologickou fotografii je naopak velmi výhodné využívat přenosné pozadí, které se zavěsí za fotografovanou osobu, pravděpodobně aby se pozornost upřela výhradně na rysy zobrazovaného jedince. Pro antropologický typ fotografií je podle něj vhodné využívat vždy stejné zmenšení, tedy udržovat stejnou vzdálenost od snímaného subjektu a případně přiložit k předmětu či člověku referenční nástroj na měření délky. Pro zachycení typického „reprezentanta dané rasy“ je důležité fotografovat větší množství osob různého věku a pohlaví, ze kterého potom bude ideální reprezentant vybrán. Zásadní je udržování deníku fotografických snímků s hlavními údaji: číslo, místo, jméno, krátký popis osoby nebo poznámka o stáří.

Zmiňovaná pravidla jsou citelná i v Sukově vlastní fotografické práci z Podkarpatské Rusi. Objevují se zde výjevy ze společenského života, místní architektura, krajina, momentní fotografie místních obyvatel při práci, ale i inscenované výjevy (velkou část tvoří fotografie zachycující výskyt strumy a kretenismu). Použití improvizovaného pozadí, které odděluje člověka od jeho původního kontextu, připomíná princip fotografické závěrky, jak ho popisuje Azoulay.⁶⁸ V těchto fotografiích dochází k dvojímu odtržení od původního kontextu. K prvnímu dochází již ve chvíli fotografování překrytím přirozeného pozadí, druhé odtržení je způsobené tím, že fotografie jsou vyváženy z oblasti jako vědecká kořist a stávají se muzeálním artefaktem.

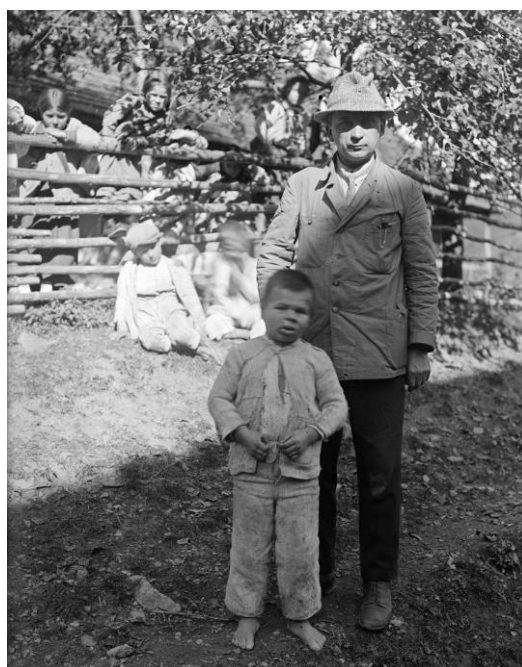
Pro koloniální charakter Sukova výzkumu je zvlášť symptomatická fotografie, která zobrazuje muže ve věku devatenácti let postiženého kretenismem ve vesnici Kanora roku 1930. Muž vykazuje charakteristické znaky kretenismu způsobené sníženou funkcí štítné žlázy, jako je nízký vzrůst a zvětšená štítná žláza tzv. vole. Aby Suk zdůraznil nízký vzrůst muže, nechal se vedle něj sám vyfotografovat jako referenční rámec výšky běžného dospělého člověka. Tento typ fotografií byl v koloniálním zámoří celkem běžný. Tato scéna nápadně připomíná například fotografii českého antropologa, misionáře a cestovatele Pavla Joachima Šebesty z výprav za „trpasličími kmeny“ do tropické Afriky a jihovýchodní Asie, ve kterých podobně jako Suk pózuje vedle „trpasličího muže“, aby si divák dokázal představit jeho skutečný vzrůst. Nejedná se pouze o srovnávání odlišných kultur a poukazování na odlišnost jako tomu bylo v případě fotografie mého pradědy s Huculem, Suk zde sice reprezentuje specifika svého etnika, ale stává se především nezpochybnitelným ukazatelem míry a manifestací biopolitické a vědecké koloniální nadvlády nad místními obyvateli.

⁶⁷ Vojtěch Suk, *Fotografování pro účely antropologické*. Národopisný věstník československý 17, 1924, s. 139.

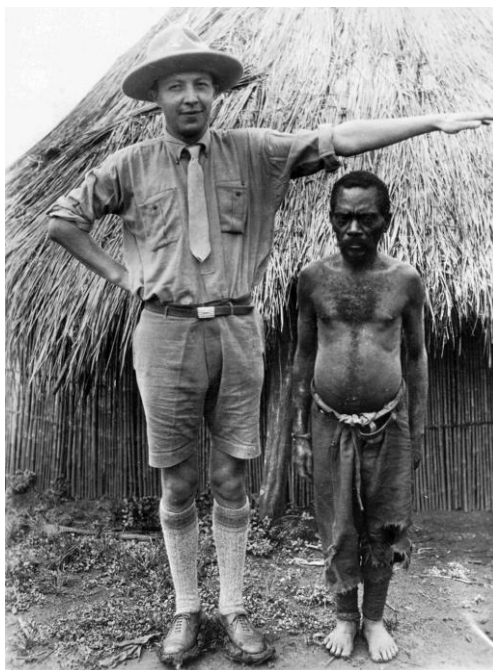
⁶⁸ Ariella Aïsha Azoulay, *Potential History: Unlearning Imperialism*. London: Verso, 2019.

S64, Jasiňa, dívka – Huculka, nedatováno, autor: Vojtěch Suk, Archiv Antropologického ústavu Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně

Kanora, muž – kretén, 19 let, autor: Vojtěch Suk, Archiv Antropologického ústavu Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně

Kongo, autor: Pavel Joachim Šebesta, 1930

Závěr

Fotografie Podkarpatské Rusi československých profesionálů, amatérů a etnografů reprezentují vědomě či nevědomě představy a hodnoty oficiálního politického diskurzu. Vytváří jen jeden pohled a perspektivu na dvacetileté soužití různých etnik v rámci meziválečného Československa. Fotografie jako modernistický nástroj, který vynalezli a do určité doby praktikovali jen zástupci západního světa (především muži), vytváří dojem, že svět je takový, jak ho zobrazují oni. Původní obyvatelé Podkarpatské Rusi, alespoň ti nejchudší, žijící v karpatských vesnicích, neměli možnost sami sebe reprezentovat, protože nevladli fotoaparát a pravděpodobně ani neovládali fotografický proces, byli tak odkázáni na reprezentaci „Druhými“ v tomto případě Čechoslováky. V návaznosti na Gayatri Chakravorty Spivak je můžeme ve smyslu fotografie označit za subalterní skupinu bez možnosti vytvářet svůj vlastní fotografický obraz (promluvu).⁶⁹ Samostatné téma hodné pozornosti, které již je bohužel nad rámce této práce, by bylo podívat se na rodinné archivy a práci profesionálních fotografů původem z Podkarpatské Rusi, které by mohly zodpovědět otázku, jak zobrazovali místní obyvatelé sami sebe, a vrátit tak pohled. Práce, kterou zde předkládám je jen jedním hlasem dialogu. Nyní může začít.

⁶⁹Gayatri Chakravorty Spivak, *Může mluvit subalterní člověk?*. Atlas transformace.

Dostupné z: <<http://www.monumenttotransformation.org/atlas-transformace/html/s/subalterni-clovek/muze-mluvit-subalterni-clovek.html>> [cit. 19.4.2022]

Seznam použité literatury:

- AZOULAY, Ariella Aïsha, *Potential History: Unlearning Imperialism*. London: Verso, 2019.
- BARŠA, Pavel: Nulový stupeň dekolonizace. *Artalk*. Dostupné z: <<https://artalk.cz/2020/01/20/nulovy-stupen-dekolonizace/>> [vyšlo 20. 1. 2020; cit. 20. 3. 2022]
- BAUMANN, Zygmunt, *Úvahy o postmoderní době*. Praha: SLON, 2002
- BAZIN, André, Ontologie fotografického obrazu. In: Karel Císař (ed.) *Co je to fotografie?* Praha: Herrmann & synové, 2004
- BENEŠ, Edward, *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*. Praha: Česká expedice, 1996
- BOURDIEU, Pierre, *Photography: A Middle-Brow Art*. Cambridge: Polity Press, 1990
- ČESÁLKOVÁ, Lucie, Zeměměřič s kinoaparátém: Role vizuálních médií v utváření povědomí o zeměpisných poměrech v Československu 30. let 20. století. *Illuminace* 23, 2010, č. 4 (80), s. 5–19
- DASTON, Lorraine; GALISON, Peter, *Objectivity*, New York: Zone books, 2007, s. 115.
- DOBOŠ, Pavel, *Orientalismus: západní koloniální koncepce nezápadních oblastí*. Encyklopedie migrace. Dostupné z: <<https://www.encyclopediaofmigration.org/orientalismus-zapadni-kolonialni-koncepce-nezapadnich-oblasti/>> [cit. 17. 4. 2022]
- FOUCAULT, Michel, *Dějiny sexuality I.: Vůle k vědění*, Praha: Herrmann & synové, 1999.
- HERZA, Filip, Colonial Exceptionalism: Post-colonial Scholarship and Race in Czech and Slovak Historiography. *Slovak Ethnology/Slovenský národopis*, 68 (2): 175–187.
- HERZA, Filip, Český kolonialismus? Historické dědictví a současné výzvy (nepublikováno)
- HERZA, Filip, *Imaginace jinakosti: Pražské přehledky lidských kuriozit v 19. a 20. století*, Praha 2020.
- HERZA, Filip, *Ne/rovnocennost evropských plemen a cesty k autoritativním formám vládnutí: Matiegka, Malý a Suk v meziválečných diskusích o rasách, národech a eugenice*, s. 13. (nepublikováno)
- HOLUBEC, Stanislav, Mezi slovanskou vzájemností a orientalismem: České zobrazování Podkarpatské Rusi a jejich obyvatel v publicistice dvacátých let minulého století. *Současné dějiny* 23, 2016, č. 1.
- KIOSSEV, Alexander, Metafora sebekolonizace. Atlas transformace. Dostupné z: <<http://www.monumenttotransformation.org/atlastransformace/html/s/sebekolonizace/metafor-a-sebekolonizace.html>> [cit. 19. 4. 2022]
- KŘÍŽOVÁ, Markéta, Koloniální sny českých vlastenců. *Vesmír* 99, 2020, č. 10. Dostupné z: <<https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2020/cislo-10/kolonialni-sny-ceskych-vlastencu.html>> [vyšlo 2. 10. 2020; cit. 20. 3. 2022]
- MARTINŮ, Pavlína, *Podkarpatská Rus ve fotografii*. Bakalářská práce, Filozofická fakulta, Masarykova universita, Brno, 2010. Dostupné z: <<https://is.muni.cz/th/12b5e/>> [cit. 8. 4. 2022]
- NAYAR, Pramod K., *Postcolonial Studies Dictionary*. West Sussex: John Wiley & Sons, 2015
- OLBRACHT, Ivan, *Nikola Šuhaj loupežník*, Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955
- PILAŘOVÁ, Radka, *Vojtěch Suk: Život a dílo v kontextu české a světové antropologie*, disertační práce, Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2005
- PURTCHEM, P.; FISHER-TINÉ, H, *Colonial Switzerland: Rethinking Colonialism from the Margins*, London: Palgrave Macmillan, 2015
- QUIANO, Aníbal, *Coloniality and Modernity/Rationality*. *Cultural Studies* Vol. 21, Nos. 2–3 March/May 2007, pp. 168–178
- REZKOVÁ, Hana, *Budoucí rodiny v minulém čase: Strategie využití rodinného filmu v dokumentárních filmech*. Diplomová práce, KFS FF UK. Praha, 2012

- RYCHLÍK, Jan; RYCHLÍKOVÁ, Magdaléna, *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918-1946*, Praha: Vyšehrad, 2016
- SAID, Edward, *Orientalismus*, Praha: Paseka, 2008, s. 12.
- SCHNEIDEROVÁ, Alexandra, Performance v rodinném filmu. *Illuminace* 16, 2004, č. 3 (55), s. 70.
- SPIVAK, Gayatri Chakravorty, *Může mluvit subalterní člověk?*. Atlas transformace. Dostupné z: <http://www.monumenttotransformation.org/atlas-transformace/html/s/subalterni-clovek/muze-mluvit-subalterni-clovek.html> [cit. 19.4.2022]
- SUK, Vojtěch, *Anthropologie Podkarpatské Rusi s některými poznámkami o lidských plemelech vůbec a metodách serologických*. Brno: Spisy přírodovědecké fakulty MU v Brně, č. 150, 1932
- Vojtěch Suk, *Fotografování pro účely antropologické*. *Národopisný věstník československý* 17, 1924
- SUK, Vojtěch, *Příspěvky k antropologii podkarpatských Huculů*. In: *Národopisný věstník Československý*, ročník 15. Praha: Společnost Národopisného musea Československého, 1922.
- SYSLING, Fenneke, Faces from the Netherlands Indies. *Revue d'histoire des sciences humaines*, 27, 2015, 89-107. Dostupné z: <https://doi.org/10.4000/rhsh.2595> [cit. 16. 4. 2022]
- TLOSTANOVA, Madina, *Can the Post-Soviet Think? On Coloniality of Knowledge, External Imperial and Double Colonial Difference*. *Intersections: East European Journal of Society and Politics*, 1 (2).
- TOMKOVÁ, Jana, *Podkarpatská Rus očima antropologa*. Bakalářská práce, Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity, Brno, 2019. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/nm12x/> [cit. 17.4.2022]
- VUORELA, Ulla, Colonial Complicity: The 'Postcolonial' in a Nordic Context. In: Suvi Keskinen, Salla Tuori, Sara Inri and Diana Mulinari (eds.) *Complying With Colonialism*. Farnham: Ashgate, 2009, s. 19-32.

Seznam zmiňovaných filmů

Marijka, nevěrnice (Vladislav Vančura, 1934)